

ANTİK YUNAN'DA CİNSİYET ROLLERİ

(Araştırma Makalesi)

DOI: <https://doi.org/10.33717/deuhfd.998236>

Arş. Gör. Dr. Cansu KOÇ BAŞAR*

Öz

Kadın ve erkek eşitliği konusunda günümüzde ilerleme kaydedildiği ve hatta yasal olarak tam bir eşitliğin sağlanabildiği görülmektedir. Buna rağmen fiili anlamda cinsiyet eşitliğinin sağlanamadığı ise açıktır. Kadınlar ev içerisindeki rolleri ile sınırlandırılmakta ve kamusal alanda yeterince varlık gösterememektedir. Kadınların insan haklarının eşit ve gerçek anlamda kullanılmasının önüne geçen bu anlayışın günümüzde dahi devam etmesinin başlıca nedenlerinden birinin gelenekselleşmiş cinsiyet rolleri olduğu söylenebilmektedir. Buna karşın gelenekselleştğini söylediğimiz cinsiyet rollerindeki tarihsel mirasa bakıldığında aslında siyasal sistemlerin kadın ve erkeklere "kendi düzenlerine uygun" roller sunduğunu henüz Antik Yunan site devletlerinde ve Antik Yunan siyasal düşüncesinde görmek mümkün olmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Cinsiyet rolleri, Eşitlik, Atina demokrasisi, Sparta, Platon, Aristoteles

GENDER ROLES IN THE ANCIENT GREEK

(Research Article)

Abstract

Nowadays it is seen that the equality of women and men is progressing and even legal full equality can be achieved. However it is clear that de facto gender equality could not be achieved. Women are restricted to their roles in the home and can not be sufficiently presence in the public sphere. Even today this understanding that prevents women's human rights from being used equally and in real terms continues and it can be said that one of the main reasons for this is

* Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İzmir (cansu.koc@deu.edu.tr), ORCID: 0000-0002-3597-971X (Geliş Tarihi: 24.05.2021-Kabul Tarihi: 26.07.2021)

traditional gender roles. In spite of that when we look at the historical heritage of gender roles that we say become traditional, it is possible to see that the political systems offered roles to women and men “according to their order” as early as in the Ancient Greek city states and Ancient Greek political thought.

Keywords

Gender roles, Equality, Athenian democracy, Sparta, Plato, Aristotle

GİRİŞ

Siyasal sistemler, cinsiyet rollerinin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Kadınlara düşen görevler ve erkeklere düşen görevler henüz Antik Yunan'da kamusal alan-özel alan ayrımının oluşması ile belirginleşmiştir. Söz konusu cinsiyet rolleri dönemin siyasal düşüncesine de yansımaktadır.

Bu çalışmada Antik Yunan'da cinsiyet rolleri incelenirken sık sık kamusal alan-özel alan ayrımına değinilmiştir. Nitekim cinsiyet rollerinin bu ayrımla doğrudan doğruya ilişkili olduğu söylenebilir. Günümüzdekine benzer bir biçimde Antik Yunan site devletlerinde de kadınların rolleri özel alanla sınırlandırılmakta, erkekler ise daha geniş ve kapsamlı olan kamusal ve siyasal alana dâhil olabilmektedir. Dolayısıyla bu dönemde yurttaşlık haklarını kullanabilenler erkeklerdir.

Antik Yunan dönemi incelenirken bir siyasal teşkilat olan *polis* ilk inceleme konusu olmakta yine benzeri şekilde Antik Yunan'da görülen sınıf ayrımı köle, yabancı ve yurttaşlar olarak değerlendirilmektedir. Bununla beraber *poliste* ya da sözü edilen sınıf ayrımının içerisinde görünmeyen bir kesim olarak kadınlar vardır. Bu çalışma da Antik Yunan'da görünmez kılınan ve bu dönem incelenirken çoğu kez unutulmuş kadınların özellikle siyasal ve hukuksal statülerinin nasıl konumlandırıldığını ortaya koymak ve bunun nedenlerini analiz edebilmek adına kaleme alınmıştır.

Söz konusu amaçla çalışmada öncelikle Atina demokrasisinde cinsiyet rolleri üzerinde durulmuş ve ardından Atina demokrasisi ile farkları ön planda tutularak Antik Yunan site devletlerinden biri olan Sparta'nın kadın ve erkeklere biçtiği roller ele alınmıştır. Bu aşamadan sonra ise Antik Yunan siyasal düşüncesinin etkili isimleri olan Platon ve Aristoteles'in konuya ilişkin görüşleri değerlendirilmiştir. Son aşamada ise *polis*in çöküşü ve Helenistik dönemin başlamasıyla kadınların statülerinde yaşanan değişim ele alınmıştır. Bu yolla siyasal sistemlerin değişiminin cinsiyet rollerine etkisi ortaya konulmaya çalışılmış ve siyasal düşüncenin de dönem koşullarına bağlı olarak şekillendiği savı ortaya konulmuştur. Antik Yunan'dan gelen bu örneklendirme kadın ve erkek eşitliğinin fiili olarak hayata geçirilememesi sorununun tarihsel bir mirastan çok siyasal, ideolojik ve ekonomik iktidarların cinsiyet rollerini "gelenekselleştirme" eğilimini ortaya koymaktadır.

I. ANTİK YUNAN SİTE DEVLETLERİNDE CİNSİYET ROLLERİ

Antik Yunan site devletleri coğrafi, siyasi ve hukuki birimler olarak ortaya çıkmıştır¹. Antik Yunan site devletleri anayasa hukukuna ilişkin sorunların ilk kez sistematik bir biçimde ele alındığı yer olduğu gibi aynı zamanda siyaset bilimi ve hukuk alanlarında uygarlık tarihine öncü kabul edilen bir yapılanma olma özelliğini de taşımaktadır². Farklı siyasi, ekonomik ve hukuki düzenlere sahip olan site devletleri, modern devlet teorisi bakımından önemli bir kaynak oluşturur. Antik Yunan’da gelişmiş bir demokrasi deneyimine sahip olan Atina ile katı bir askeri sisteme sahip olan Sparta site devletleri, bu konuda özellikle ön plana çıkmaktadır. Modern devlet teorisini kavramada önemli bir inceleme alanı olan Atina ve Sparta site devletlerinde görülen cinsiyet rolleri de ayrıca dikkate değerdir. Çalışmanın bu aşamasında sözü edilen nedenler doğrultusunda Atina demokrasisindeki ve Sparta’daki cinsiyet rolleri ele alınacaktır.

A. Atina Demokrasisi’nde Cinsiyet Rollerini

Siyasal kuramlar tarihsel sürecinde incelenecek olursa, devletli toplumlar içerisinde demokratik unsurlara sahip olan ilk sistemin Antik Yunan’da ortaya çıktığını görürüz. *Demos* (halk) ve *kratos* (yönetim) sözcüklerini birleştiren “*demokratia*” da bu dönemde kullanılan bir kelime olmuştur. Antik Yunan site devletleri içerisinde en gelişmiş demokrasi örneği ise Atina’da yaşanmıştır³.

Atina demokrasisini şekillendiren unsurlar, yönetim faaliyetlerine doğrudan katılım imkânı sağlayan yollardır. Bu yollardan ilki yurttaşların katılma hakkına sahip olduğu *ecclesia*’da önemli kararların çoğunluk esasına göre alınması; diğeri ise yönetim kadrolarının kura ve sıra esasına göre belirlenmesidir⁴. Ancak yurttaşlara siyasal katılım imkânı veren Atina demok-

¹ Lyttkens, Carl Hampus: “Reflections on the Origins of the Polis: An Economic Perspective on Institutional Change in Ancient Greece”, *Constitutional Political Economy*, Vol.17, Iss.1, 2006, s. 31.

² Bkz. Zabunoğlu, Yahya Kâzım/Mumcuoğlu, Maksut/Saygılı, Abdurrahman/Zabunoğlu, Hamdi Gökçe: *Devletin Genel Kuramı Dersleri Cilt-1*, Yetkin Yay., Ankara, 2021, s. 216-219.

³ Uygun, Oktay: *Devlet Teorisi*, On İki Levha Yay., İstanbul, 2014, s. 71-72; Dahl, Robert A. (çev. Betül Kadioğlu): *Demokrasi Üzerine*, 5. Baskı, Phoenix Yay., Ankara, 2019, s. 19-20.

⁴ Akad, Mehmet/Vural Dinçkol, Bihterin/Bulut, Nihat: *Genel Kamu Hukuku*, 13. Basım, Der Yay., İstanbul, 2017, s. 11.

rasisini ele alırken modern anlamda demokrasinin temel prensiplerinden olan eşitlik konusunu ayrıca değerlendirmek gerekir⁵. Burada söz konusu olan günümüzde tartışılan çoğulcu-çoğunlukçu demokrasi ayrımı değildir. Atina'da demokrasi bir azınlık demokrasisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Atina demokrasisinin bir azınlık demokrasisi olarak şekillenmesinin iki ana nedeni olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki sitenin sosyal yapısına göre yapılan ayırım, diğeri ise cinsiyet ayırımıdır.

Site içerisindeki sosyal sınıflar; hiçbir hakkı ve özgürlüğü olmayan *köleler*, özgür olmalarına rağmen hiçbir yurttaşlık hakkına sahip olmayan siteye yerleşmiş *metekler* ve bağımsız, özgür, siyasal yaşama dâhil olarak site yönetimini belirleyen gerçek Yunanlılar olarak görülen *yurttaşlardır*⁶. Dolayısıyla Atina demokrasisinde yönetimde olan halk, aslında sitede yaşayanlar içerisinde bir azınlık durumda olan yurttaşlardır. Siyasal sorunların tartışıldığı ve kararların alındığı *ecclesia*'ya katılma hakkına sahip olan da kamusal hizmetlerin yürütüldüğü yönetim kadrolarına sıra ve kura yöntemi ile gelen de sadece yurttaşlardır.

Siyasal katılım hakkını kullanacak yurttaşların sadece yurttaş olmaları da yeterli değildir. *Ecclesia*'ya ve kamu hizmetlerinin yürütülmesine katılma şeklinde beliren siyasal katılım hakkına sahip olmak için ayrıca "*erkek yurttaş*" olmak gerekir. Atina sitesinde kadınlar yurttaş olabilir⁷; ancak yine de siyasal haklara sahip olamazlar. Siyasal hakları olmayan kadınların siyasal katılım göstermesi söz konusu olamaz ve dolayısıyla siyasal katılım ile kendini belirleyen özgürlük de sadece "*erkek yurttaşlar*" için söz konusudur⁸. Bu durum kadının kamusal alandaki konumu incelendiğinde açıkça görülecektir.

1. Polis – Oikos Ayırımında Cinsiyet Rollerini: Poliste Kadınların Var Olamaması

Günümüzde de birçok hukuki, politik, ekonomik problemi belirlemede ve çözümede kullanılan kamusal alan-özel alan ayırımı, Batı tarihinde ilk kez

⁵ Göze, Ayferi: Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, 12. Bası, Beta Yay., İstanbul, 2009, s. 5.

⁶ Akad/Vural Dinçkol/Bulut, s. 9.

⁷ Kadınların yurttaş olabilmesi Perikles döneminde mümkün olmuştur, bkz. Akalın, Ayşegül: "Eski Çağda Grek Kadının Toplumsal Yaşantısı", Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 21, S. 33, 2003, s. 24.

⁸ Bkz. Akad/Vural Dinçkol/Bulut, s. 9; Tremblay, Manon: "Democracy, Representation, and Women: A Comparative Analysis", Democratization, Vol.14, No.4, 2007, s. 533.

Antik Yunan'da görülür. Atina demokrasisinde yönetme, karar verme ve yargılama gücü ve bunların kamusal işleyişi politikayı oluşturur ve politika, kamusal anlamı taşır. Bunun dışında kalan ve aile yaşamına ait olan pratikler ise özel sayılır⁹.

Atina'daki *polis* yapısı politik alanı ya da bireysel olanın aksine kolektif hareket edilen alanı ifade eder. Bizi modern anlamda kamusal alan-özel alan karşıtlığına götüren de budur. *Polis*, kamusal alanı karşılarken özel alan kavramı da Atina'daki *oikos* ile benzerlik gösterir. *Polis* ve *oikos* -aynı kamusal alan ve özel alan kavramlarında olduğu gibi- çoğunlukla karşıt kavramlar olarak ele alınır¹⁰.

Kadınlar bu iki alan arasında *oikos*'a yani eve, özel alana ait görülmüşlerdir. *Polis*, "maskülen" bir faaliyet alanıdır. Kadın ise *oikos*'a ait olandır ve hane, kadın ortamı olarak görülür¹¹. Kadınlar, Atina kamusal alanı olan *polise* dâhil edilmemiş, zanaat alanından dışlanmış, sosyal iletişim içerisinde bulunmamış ve adeta *oikos*'a hapsolmuşlardır¹².

Polis ve *oikos* ayrımı, kadının kamusal alandan dışlanan dolayısıyla tam anlamıyla yurttaş olması, eşit ve özgür olması mümkün olmayan bir konuda olmasının temelini oluşturur. Bu, günümüzde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin nedenlerinden sayılan kamusal alan-özel alan ayrımının Antik Yunan'daki görünümüdür ve Atina'da görülen *polis* ve *oikos* ayrımı kamusal alan-özel alan ayrımının ilk örneği olarak kabul edilebilir¹³. Henüz tarihin bu aşamasında da kadınlar, kamusal alanın dışındadır.

Kadınların kamusal alan dışında kalışı, onların özellikle siyasal ve hukuki statülerinde somutlaşmaktadır. Kadınların siyasal statüleri incelendiğinde, öncelikle kadınların tüm siyasal haklara sahip yurttaş anlamına gelen *politai* olarak kabul edilmedikleri görülmektedir. Atina'da yalnızca erkekler

⁹ Bkz. **Yükselbaba**, Ülker: "Kadın ve Kamusal Alan: Kadının, Kadın Olarak Var Olma Mücadelesi", Kadın, Kamusal Alan ve Hukuk, Ed. Ülker Yükselbaba, Tekin Yay., İstanbul, 2017, s. 4.

¹⁰ **Nevett**, Lisa C.: House and Society in the Ancient Greek World, Cambridge University Press, 1999, s. 4-5.

¹¹ Bkz. **Nevett**, s. 4; **Phillips**, Anne (çev. Alev Türker): Demokrasinin Cinsiyeti, 3. Basım, Metis Yay., İstanbul, 2015, s. 44-45.

¹² Bkz. **Demir**, Nazlı Hilal: Feminist Perspektiften Düşünce Tarihinin Köşe Taşları ve İdeal Bir Hukuk Arayışı, On İki Levha Yay., İstanbul, 2017, s. 8.

¹³ **Demir**, s. 12; Mekânla özdeşleşen cinsiyet esasen cinsiyet rolleri kavramını da somutlaştırmaktadır. Kadınlar için seçilen mekânın özel alan olması onlara biçilen cinsiyet rollerinden kaynaklanmaktadır, bkz. **Akal**, Cemal Bâli: Siyasi İktidarın Cinsiyeti, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 21.

politai olabilmektedir. Kadınlar için ise medeni haklara sahip olan anlamına gelen *astai* kelimesi kullanılmaktadır. Günümüzde, Atina'daki "yurttaş kadınlar" için söylenen *astai* kelimesini kavramak güç olabilir; çünkü vatandaşlık bakımından artık böyle bir karşılık yoktur. Bu bağlamda Atinalı kadınların vatandaşlığını yani *astai* kelimesinin içeriğini dini, hukuki ve ekonomik düzenden pay almak olarak okumak yerinde olacaktır. Kadınlar yalnızca medeni haklara sahip yurttaşlar olabilmektelerdir ve dolayısıyla onların meclis toplantılarına katılmaları ya da oy kullanmaları söz konusu değildir. Bunun yanı sıra kadınların mahkemelerde jüri, konsey üyesi, magistra ya da asker olmaları da mümkün değildir¹⁴. Bu haliyle Atina demokrasisi, *Pritchard*'ın deyişiyle bir "erkek kulübüne" katılma hakkı görünümündedir¹⁵.

Politikadan ve kamusal alandan dışlanan kadınların kamusal işlemlerini nasıl yürüttüğü ve dolayısıyla hukuki statülerinin nasıl belirlendiği soruları akla gelmektedir. Bu bağlamda kadınların hukuksal statülerini ele almak gerekir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Atinalı kadınların hukuken bağımsız bir varlığı yoktur. Kadınlar, *oikos* içerisinde *kyrios* denilen bir nevi erkek vasi tarafından yönetilmektelerdir. Kadınlar, evlenene kadar babalarının ya da en yakın erkek akrabalarının koruyuculuğu altında yaşamaktadırlar ve evlendiklerinde de *kyrios* görevini kocaları devralmaktadır. Eğer kadın boşanır ya da dul kalırsa ve oğlu da yoksa orijinal koruyucusuna geri döner. Kadın dul kaldığında eğer henüz reşit olmamış oğlu varsa eski kocasının *oikos*'unda bulunan oğlunun *kyrios*'unu kendi *kyrios*'u olarak seçebilmektedir; ancak eğer oğlu reşitse onun koruması altına da girebilir. *Kyrios*'un görevi genel olarak kadını koruma şeklindedir. Koruma görevinin yanı sıra *kyrios*, kadının ekonomik ihtiyaçlarından ve genel refahından da sorumlu tutulur ve kadının dışlandığı kamusal alanla kadın arasındaki elçi gibi hareket eder. *Kyrios*'un kadın ve kamusal alan arasındaki bu elçilik görevi, sözleşme yapılması ya da evlilik gibi yasal öneme sahip ilişkilerde ön plana çıkmaktadır. Eğer bu yasal ilişkilerin mahkeme önüne gitmesi gereği ortaya çıkarsa bu işlemler de *kyrios* tarafından yürütülmektedir. Nitekim Atinalı kadınların kendi adlarına yasal işlem yürütmesi yasaktır ve hatta mahkemede tanık dahi olamayacakları kabul edilmektedir¹⁶. Ayrıca kadınların hukuki statüleri

¹⁴ **Blundell**, Sue: *Women in Ancient Greece*, British Museum Press, 1999, s. 128.

¹⁵ **Pritchard**, D. M.: "The Position of Attic Women in Democratic Athens", *Greece and Rome*, Vol.61, No.2, 2014, s. 2.

¹⁶ **Blundell**, s. 114.

gereği ekonomik haklardan doğrudan faydalanmaları da mümkün olmamaktadır. Bu durumun özellikle mirasa ilişkin düzenlemelerde açıkça görüldüğü söylenebilir.

Atina’da kadınlar, eşit derecede yakın bir erkek akrabaya sahip olmaları halinde babalarının mirasından pay alamamaktadır. Kadının mirası evlendiğinde aldığı çeyizden ibarettir. Çeyiz, genellikle para, mobilya ya da taşınır eşya olsa da bazen arazi de olabilmektedir; ancak her durumda çeyizi yani söz konusu malvarlığını, kadının kendisinin yönetmesi mümkün değildir. Çeyizin idaresi tamamen ve hiçbir kayıt olmadan kadının kocasına aittir. Eğer boşanma olursa erkek, eski karısının evlilik öncesindeki *kyrios’una* çeyizi geri vermek zorundadır. Atina’nın bu cinsiyetçi mülkiyet ve miras anlayışını ortaya koyan en ilginç kurumlarından biri de *epiklerostur*. Bu terim genellikle mirasçı olarak yanlış tercüme edilse de aslında *epiklerostur*, mirası aktaran kadındır. Kadının babası ölmüşse ve babanın erkek varisi yoksa kadın, *epiklerostur* olarak en yakın erkek akrabası ile evlenir ve mirası ona devreder¹⁷. Eğer kadın evli ve erkek çocuk sahibi değilse kocasından boşanması, en yakın erkek akraba da evliyse onun da karısından boşanması gerekmektedir¹⁸.

Son olarak, Atina’da erkeklerin kamusal alanda tek hâkim güç olmalarının yanında *oikos* içinde de üstün olduğuna dikkat çekmek gerekir¹⁹. Nitekim her ne kadar Atina demokrasisindeki cinsiyet rollerini kavramak adına, kadının siyasal ve hukuksal konumunu ele almak ve kamusal alandaki etkinliğine bakmak, sistematik olarak konunun temel dayanak noktasını oluşturuyor olsa da cinsiyete dayalı ayrımcılık bakımından kamusal ve özel alanın paralellik gösterdiğini ve bu konuda özel olanın da aslında kamusal yaşamı doğrudan etkilediğini söylemek mümkündür²⁰. Bu tespiti doğrular şekilde Atina’da da kamusal alanda üstün olan erkekler, kadınlarla özdeşleştirilen özel alan içinde de egemen güç konumunda olmuşlardır.

¹⁷ Bkz. **Cantarella**, Eva: “Gender, Sexuality and Law”, *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*, Ed. Michael Gagarin/David Cohen, Cambridge University Press, 2005, s. 247-249; **Bendason**, Ney (çev. Şirin Tekeli): *Başlangıcından Günümüze Kadın Hakları*, İletişim Yay., t.y., s. 24.

¹⁸ **Akalın**, s. 28.

¹⁹ Bkz. **Nevett**, s. 4.

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Hanisch**, Carol (çev. A. Nazar Erişkin/Halil Duranay): *Kişisel Olan Politiktir: “Radikal Feminizm Üzerine”*, Kult Yay., 2013, s. 39-60.

2. Kadınların Poliste Var Olamamasının Neden ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme

Atina'da kadının statüsüne dair sorunların nedenleri üzerinde durmaya çalışırken öncelikle bu sorunların farklı boyutlardaki benzerlerinin özellikle sivil toplum, özgürlük ve birey kavramları bağlamında yüzyıllar boyu devam ettiğini ve günümüze de yansıdığını hatırlatmakta fayda vardır²¹. Atina'da ortaya çıkan erkek egemenliğinin, bazı ataerkil geleneklerden beslendiği veya çeşitli efsanelerle desteklendiği söylenebilir; fakat bu sebepler bir noktaya kadar açıklayıcı olsa da temelde kadının baskılanmasının tek sebebi olamaz. Modern döneme kadar uzanan kadın-erkek eşitsizliğinin Atina demokrasisindeki tezahüründe ekonomik ve sosyal nedenlerin olduğu söylenebilir.

Şenel'in belirttiği üzere, Atina'da kadının statüsünün önemli ölçüde düşüşü, deniz ticaretinin gelişmesi ve bu şekilde orta sınıfın ortaya çıkması ile başlamıştır. Bu dönem aynı zamanda aristokrasinin yerini demokrasiye bıraktığı dönemdir. Yani Atina'da kadının statüsünün belirgin şekilde düşüşü *polis*in kurulduğu, orta sınıfın belirlediği ve demokrasinin hâkim olduğu döneme denk gelir. *Şenel*, bu tespitlerin her demokraside kadının itibarının düşeceği yönünde yanlış bir sonuca varılmasına neden olmaması gerektiği uyarısında da bulunmaktadır. Atina demokrasisindeki sorun, bu demokrasi modelinin alt sınıfı kapsamaması ve bir orta sınıf (yurttaş sınıfı) demokrasisi olmasıdır. Özellikle fazla sayıda köle sahibi olmayan erkeğin, karısının zamanını dokuma tezgâhının başında, ev içinde kalarak aile ekonomisi üretimine katılmasında ve böylece sosyal hayatta var olmamasında çıkarı vardır. Kadınlar, aile ekonomisinde çalıştıklarından ürettiklerinin değişim değeri yoktur ve bir bakıma kocaları tarafından sömürülmektedirler. Bunun dışında, çok köle sahibi olunması halinde, kadının hiçbir biçimde üretime katılmayıp yine ekonomik güçten yoksun kaldığı ve erkekten aşağı olan statüsünün perçinlendiği örnekler de vardır²². *Michel* de servetin belirli bir kesimde toplanmasının yalnızca köleliğe dayalı bir toplum düzeninin ortaya çıkmasına ve sınıf ayırımına neden olmadığını aynı zamanda kadınların statülerinin bozulması sonucunu da doğurduğunu dile getirmektedir²³.

²¹ Bkz. **Katz**, Marilyn: "Ideology and the "Status of Women" in Ancient Greece", *History and Theory*, Vol.31, No.4, Willey for Wesleyan University, 1992, s. 95-96.

²² Bkz. **Şenel**, Alâeddin: *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., No.307, Ankara, 1970, s. 280-284.

²³ Bkz. **Michel**, Andree (çev. Şirin Tekeli): *Feminizm, İletişim Yay.*, t.y., s. 17.

Atina demokrasisinde cinsiyet rollerinin belirlenişindeki ayrımcı tutumun nedenleri üzerinde durulurken ekonomik yapıdaki değişimin kadınların statüsüne olan etkisinin temel bir faktör olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır; ancak bununla beraber Yunan düşüncesinin ve toplumunun cinsiyet ayrımcılığına yatkın bir yapısının olduğu da yadsınmamalıdır. Örneğin bazı Yunan şiirlerinde cinsiyet vurgusundan öte “*kadın ırkından*” bahsedilmektedir²⁴.

Başka bir taraftan Atinalı kadınların bağımsız varlıklarının kabul edilmeyişi, *polis* içerisinde kendilerine yer bulamayışı ve sadece ev ile sınırlı bir yaşam sürmelerinin sonuçlarına bakıldığında ise ilk göze çarpan sonucun eğitimsizlik olduğu söylenebilir.

Nitekim Atina’da kadınların okuma-yazma öğrendikleri, erkekler gibi eğitim alabildikleri kurumlar yoktur²⁵. Kız çocuklarına okuma-yazma öğretilmediği gibi onların çok soru sormalarından, zorunlu olanlar dışında fazla bir şey bilmelerinden de hoşlanılmamaktadır²⁶. Kamusal alanda hiçbir varlık gösteremeyecek olan kadının, eğitim görmesinin pratik bir faydasının zaten olmayacağı yönünde bir sav ileri sürülebilir; ancak eğitimsizlik kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin bir sonucu olarak ortaya çıksa da aynı zamanda bu eşitsizliği derinleştirmektedir. Nitekim Atina’da kadınlar, erken yaşta evlenip çocuk bakmak, yemek yapmak, dikiş dikmek, örgü örmek gibi işlerle ilgilenir ve hiçbir eğitim görmezken erkekler aynı yaşlarda kamusal alanda varlık kazanabilmek için retorik sanatıyla ilgilenmiş, iyi askerler olabilmek için ise fiziksel olarak eğitim görmüşlerdir²⁷. Bu koşullar altındaki kadınların kamusal alanda varlık gösterebilmek adına gerekli olan bilgi ve kabiliyetlerinin erkeklere göre zayıf kalacağı açıktır ve bu durumdaki kadınların kamusal alana dâhil olma çabalarının dahi olamayacağı da ortadadır.

Kadınların kamusal alanın ve sosyal hayatın bu kadar dışına itilmesi, kültürsüz ve eğitimsiz bırakılması *hetairai* adı verilen ayrı bir grup kadının ortaya çıkmasına sebep olmuştur²⁸. *Hetairai* sözlük anlamı olarak cariye, hayat arkadaşı anlamına gelmektedir. Atina’da yaşayan *hetairai*’ler, erkek-

²⁴ Bkz. **Katz**, s. 86.

²⁵ **Akkaya Kia**, Rukiye: “Atina’daki Demokrasiden Orta Çağ’a Kadının Dünyası ve Kadın Filozoflar”, İÜHFM, C. LXXIII, S. 1, 2015, s. 9.

²⁶ **Şenel**, s. 285.

²⁷ **Demir**, s. 9-10.

²⁸ Bkz. **Şenel**, s. 288; Ayrıca bu dönemde *hetairai*’lerin dışında genelevlerde, sokaklarda, evlerde çalışan ve bazılarının köle olarak çalışmaya zorlandığı *pornai* adı verilen bir grup da mevcuttu, ayrıntılı bilgi için bkz. **Cantarella**, s. 251; **Whiteley**, Rebekah: *Courtesans and Kings: Ancient Greek Perspectives on the Hetairai*, (Unpublished master’s thesis), University of Calgary, Calgary, 2000, s. 9.

lerin eşlerinin, kızlarının ya da kız kardeşlerinin giremediği sosyal alanlara girebilmektedir ve buralarda kadın varlığına duyulan sosyal ve psikolojik ihtiyacı karşılamaktadırlar. Bunu sağlamaları için kültürlü olmaları ve dolaşısıyla eğitim almaları gerekmektedir. *Hetairai'ler* şarkı söylemek, müzik aleti çalmak, dans etmek dâhil olmak üzere çeşitli eğitimler almışlar ve erkeklerin sohbetlerine katılmalarını sağlayan temel sosyal bilgiye sahip olmuşlardır²⁹. Bu halde, *oikos'a* sıkıştırılan, sadece ev işleri ile ilgilenen eşler, erken yaşta evlendirilen ve hiçbir eğitim alamayan kız çocukları düşünüldüğünde *hetairai'ler*, Atina'nın en özgür ve bağımsız kadınları olmuşlardır³⁰.

Hetairai'lerin daha kibar ve eğitilmiş olanlarına ise *kortezan* adı verilmiştir. *Kortezan'lar* sosyal yaşam hakkında fikir sahibi olan, politikadan, edebiyattan, felsefeden, sanattan anlayan kadınlardır. Bu yüzden genellikle Atina'nın politika, sanat, edebiyat ya da felsefe alanında ünlenmiş erkeklerinin karılarının yanı sıra bir de kendileriyle sohbet etme imkânı buldukları *kortezan'ları* vardır. *Kortezan'ların* en tanınmış olanı ise *Aspasia'dır*. *Aspasia*, Atina'da kadınların kurtuluşu için büyük çaba göstermiş ve özellikle de kız çocuklarının da erkeler gibi eğitim alabilecekleri okulların açılması için çalışmış bir kadındır³¹.

Atina'da büyük bir baskı altında olan kadınlar, bir bakıma *hetairai* olarak baskıdan kurtulma fırsatı bulmuşlardır. Böylece “*yurttaşların eşleri olan kadınlar*” ve “*hetairai'ler*” olmak üzere iki farklı sınıf kadın ortaya çıkmıştır³².

Tüm bu bilgiler neticesinde, Atina demokrasisi incelenirken genellikle görülen yurttaş, metek ve köle ayrımının temelinde erkekler için geçerli olduğu söylenebilir; çünkü Atinalı kadınlar aslında tam olarak yabancı, köle ya da yurttaş olarak görülmemiştir. Kadınların toplumdaki asıl rolü, üreme ve çocuk yetiştirmekten ibaret olarak algılanmıştır³³. Bununla beraber yine de yabancı ve köle kadınların hem kendi sosyal sınıflarının hem de cinsiyetle-

²⁹ Cantarella, s. 250-251.

³⁰ Bkz. Akkaya Kia, s. 9; Lewinshon, Richard (çev. Ender Gürol): Cinsi Adetler Tarihi, Varlık Yay., İstanbul, 1996, s. 48.

³¹ Şenel, s. 288-289; Akkaya Kia, s. 11; Whiteley, s. 36-41.

³² Şenel, s. 288.

³³ O'Pry, Kay: “Social and Political Roles of Women in Athens and Sparta”, Saber and Scroll, Vol.1, Iss.2, Art.3, 2012, s. 9; Bu konuda etimolojik bir açıklamaya gitmek de mümkündür. Kadınlar için kullanılan “gyne” sözcüğü “çocuk taşıyan” anlamına gelmektedir, bkz. Yılmazcan, Defne: Antik Yunan'da Toplumsal Cinsiyetin İnşası, Akademisyen Kitabevi, Çankırı, 2020, s. 93.

rinin yükümlülüğü altında olduğu da unutulmamalıdır³⁴. Köle ve metek kadınlar bakımından bileşik bir ayrımcılıktan söz etmek mümkün olmaktadır.

B. Sparta'da Cinsiyet Rollerini

Atina demokrasisinde kadının konumuna ilişkin yapılan açıklamaların, tümüyle Yunan dünyasını yansıttığı söylenemez. Yunan şehirleri geniş bir coğrafyaya yayılmıştır ve bu şehirlerin yaşam şekilleri ve yönetim anlayışları farklı biçimlerde gelişmiştir³⁵.

Kadınların yaşamı ve kamusal alandaki varlıkları da dolayısıyla şehirlere göre farklılık göstermiştir. Askeri ve oligarşik bir düzene sahip olan Sparta'da³⁶ kadının toplumdaki yeri ve kamusal alandaki konumu Atina demokrasisinden farklı bir örnek oluşturur; ancak bu farklılık, doğrudan kadının siyasal statüsüne ilişkin değildir. Nitekim Spartalı kadınların politik rolleri diğer Yunan şehir devletlerindekiyle benzerdir. Kadınların politik konularda aktif rol alması mümkün değildir ve kamu meclislerinde konuşmaları yasaklanmıştır. Dolayısıyla kadınlar çoğunlukla erkeklerden ayrı tutulmuş ve ancak erkekler aracılığıyla topluma katılıp, görüşlerini açıklayabilmiştir³⁷. Siyasal statüleri bakımından Atinalı kadınlardan çok farklı durumda olmasalar da görüşüme göre, Spartalı kadınların kendilerini geliştirme olanakları ve kamusal alandaki varlıkları bakımından en önemli farkları eğitim, evlilik ve mülkiyet konularında ortaya çıkmaktadır.

Bu farklılıklar incelenecek olursa öncelikle Spartalı kadınların diğer Yunan şehir devletlerindekiyle nazaran daha özgür oldukları görülecektir. Bu durum, henüz doğumla başlamaktadır. Nitekim Sparta'da erkek ve kız bebeklere eşit muamele edilmektedir. Sparta için her iki cinsiyetten çocuk da önemlidir, Atina için ise erkek çocuklar daha önemlidir. Dolayısıyla Sparta'da kız bebeklerin ölüme terk edilme ihtimalleri, Atina'ya oranla çok daha azdır³⁸. Bu anlayış özellikle eğitim konusuna da yansımıştır. Atina'nın aksine Sparta'da kız çocuklarının eğitimi belirli bir dereceye kadar erkek çocuklarının eğitimi ile paralel ilerlemiştir. Fiziksel güç, erkekler için olduğu gibi kadınlar için de önemli görülmüştür. Dolayısıyla kadınlar, spora teşvik edilmiş ve yarışlara katılıp güç denemeleri yapmışlardır³⁹.

³⁴ Akkaya Kia, s. 7.

³⁵ Nevett, s. 4; Petraki, Anastasia: "Reflections of Antiquity in the Greek Education of the 20th Century", Social Change Review, Vol.8, No.1, 2017, s. 69.

³⁶ Uygun, s. 70-71.

³⁷ O'Pry, s. 11.

³⁸ O'Pry, s. 10-11.

³⁹ Bkz. Blundell, s. 151; O'Pry, s. 10; Yılmazcan, s. 196-197.

Başka bir taraftan Spartalı kadınlar Yunan standartlarına göre geç evlenmekteledir. Evlendiklerinde kadınlar ortalama on sekiz, erkeklerse ortalama yirmi beş yaşındadır⁴⁰. Yine Atina'dan farklı olarak Spartalı kadınlar, kendi mülkiyetlerine sahip olabilmişlerdir ve mülkleri üzerinde istedikleri şekilde düzenleme hakkına sahip olmuşlardır. Ayrıca kadınlar babalarının mirasından eşit pay almışlardır⁴¹.

Sparta'nın Atina ve diğer Yunan polislerine nazaran eşitlikçi yapısı daha çok askeri amaçlara dayanmaktadır. Evde kapalı kalan kadınların askeri anlamda mükemmel nesillerin devamını sağlayamayacağı düşünüldüğünden ve erkeklerin yokluğunda şehri korumaları amaçlandığından kadınlar, çocuk yaşta spora teşvik edilmiş ve onların daha özgür, güçlü, sağlıklı yetişmeleri amaçlanmıştır⁴². *Plutarkhos*, yaptığı birçok reformla bilinen ve Sparta kralı olduğu düşünülen *Lykurgos*'un hayatını anlattığı eserinde, onun kadınların eğitimi konusu üzerinde ne kadar mümkünse o kadar durduğunu söylemektedir. *Plutarkos*'un aktardığı üzere *Lykurgos*'un buyruğu ile Sparta'da genç kızlar koşu, disk ve ok atma idmanları yapmışlardır. Bu durum eserde şu ifadelerle açıklanmaktadır:

*"...erkeğin tohumu sağlam bedenlere kök salıp filizlensin ve kadınlar doğum sancularına katlanacak, onları rahatlıkla yenecek kadar güçlü olsunlar. Ev içinde kapalı ve fazlaca kadınca bir eğitimin yumuşaklığından kaçarak, genç kızları da delikanlılar gibi geçit törenlerine çıplak olarak katılmaya ve bazı din törenlerinde erkeklerin gözü önünde dans edip türkü söylemeye alıştıyordu. (...). Çıplaklık onları sadeliğe alıştıyor, güçlü bir beden göstermeye zorluyor, değer ve şereften yana erkeklerden aşağı kalmadıkları soylu bir dişilik gururu duyuruyordu onlara. (...)."*⁴³

Görüldüğü üzere Sparta'nın endişesi kadınların taşıyacağı çocuk sayısı değildir. Buradaki endişe, Sparta ordusu için sağlıklı erkek çocuklarının, üreme içinse sağlıklı kız çocuklarının doğumudur. Erkeklerin rolü orduya hizmetken kadınlarınki anneliktir; fakat her ikisi de Sparta'ya hizmet olarak görülmektedir. Her ne kadar Atina'dakilere nazaran daha özgür olsa da hâlâ Sparta kadını devlet için üreme aracı olarak görülmektedir. Bahsedilen her iki şehir devletinde de kadınların değeri temelde üremeye ilişkindir ve onlar

⁴⁰ **Blundell**, s. 153.

⁴¹ **O'Pry**, s. 11.

⁴² **Şenel**, s. 186; **Petraki**, s. 73.

⁴³ **Plutarkhos** (çev. S. Eyüboğlu/V. Günel): *Lykurgos'un Hayatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2002, s. 34-35.

aslında zekâları ya da sanatsal kabiliyetleri ile değer bulamamaktadırlar⁴⁴. Buna rağmen görüşüme göre, Spartalı kadınları Atinalı kadınlardan ayıran en önemli nokta, Atinalı kadınların kamusal yaşamda ya da ekonomik ilişkilerde hiçbir şekilde varlıkları yokken onların ekonomik ilişkilerde var olabilmesi ve eğitim alarak yalnızca eve hapsolmayıp kamusal alanda kısmen varlık gösterebilmeleridir.

Blundell de Spartalı kadınların nedeni ne olursa olsun, ev içi meselelerde güçlü pozisyonlarının kurumsallaştığını ve hatta kamusal işlerde tahtın arkasında rollerinin olabileceğini belirtmektedir. Bu sıra dışı durumun birbirine bağlı bir takım faktörlere bağlanabileceğini söyleyen *Blundell*, muhtemel gördüğü faktörleri şöyle sıralar:

“Kadınlara uygulanan eğitim sistemi, erkeklerin askeri yaşam biçimi, eşler arasında yaş farkının fazla olmayışı, ailenin erkekler için hem sadakat nesnesi haline getirilmesi hem de vatandaş sınıfının devamlılığı için gerekli görülmesi⁴⁵ ve kadınlarının toprak mülkiyetine sahip ola-bilmesi.”⁴⁶

Son olarak belirtmek gerekir ki Sparta'nın kendine has özellikler taşıyan askeri ve siyasal düzeni, Yunan düşünürlerini etkilemiştir. Kadınların konumuna ilişkin olarak ise bu etkiyi, özellikle aşağıda incelenecek olan Platon'un siyasal düşüncesinde açıkça görmek mümkün olmaktadır.

II. ANTİK YUNAN SİYASAL DÜŞÜNCESİNDE CİNSİYET ROLLERİ

Antik Yunan siyasal düşüncesinde, kadının ve erkeğin statüsü bağlamında kuramsal olarak farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Öncelikle M.Ö. 5. yüzyıl ortalarında etkinliğini artıran sofizmin, kadının statüsünü ve kadın sorunlarını tartışmaya açtığı görülmektedir. Nitekim sofistler, esasen doğayı değil insanı merkez noktası kabul eden ilgi alanlarında, doğadaki değişimi gözlemleyerek insanların da eğitimle değişebileceğini, ruhun ve bedeninin eğitimle erdemli olabileceğini savunmuşlardır⁴⁷. Bu yönüyle sofistlerin cinsiyet temelinde ayrıma gitmediği görülmektedir; ancak kadınların hukuksal ve siyasal statüleri konusunda sofistler, net bir tutum sergilemiş de de-

⁴⁴ O'Pry, s. 11-12.

⁴⁵ Spartalılar yabancılarla evlenemez ve ancak Spartalı anne ve babadan doğan çocuk Sparta vatandaşı olabilirdi, bkz. *Akahn*, s. 25.

⁴⁶ *Blundell*, s. 155.

⁴⁷ Bkz. *Akad/Vural Dinçkol/Bulut*, s. 14; *Von Aster*, Ernst (çev. Vural Okur): *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, 3. Baskı, İm Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 144-148; Ayrıca bkz. *Okandan*, Recai G: “İlk Çağda Demokratik ve Antidemokratik Görüşler”, *İÜHFİM*, C. 14, S. 3-4, 1948, s. 507.

ğillerdir. *Lewinshon*, sofistlerin kadının statüsüne ilişkin bu belirsiz tutumlarının, geçimlerini mahkemelerden kazanmalarından kaynaklandığını söylemekte ve sofistlerin “erkek müşterilerini gücendirmek istemeyeceklerini” düşünmektedir⁴⁸. Belirsiz bir tutum dahi olsa sofistlerin kadın sorunlarını tartışabilmeleri ve böylece kadının statüsünün en azından tartışılabilir olduğunu göstermeleri dönemin koşulları ve siyasal düşüncesi göz önüne alındığında dikkate değerdir.

Bunun yanı sıra, Antik Çağ'ın tiyatro eserlerinde de kadının yaşamına ve iç dünyasına ilişkin önemli veriler bulunmaktadır. Örneğin, *Euripides'in "Persai"* adlı oyununda, kadınların vatanseverliği vurgulanmaktadır. *Sophokles'in "Antigone"* adlı eserinde ise başkahraman *Antigone*, kardeş sevgisiyle dolu, fedakâr; ancak böyle olduğu için ailenin erkekleri tarafından cezalandırılan ve zor bir yaşam süren bir kadın olarak tasvir edilmektedir⁴⁹. Bunlarla beraber Antik Yunan siyasal düşüncesinde kadının statüsünü ve cinsiyet rollerini görece ayrıntılı olarak inceleyen ve bu konudaki görüşleri hem kendi dönemlerinde hem de ilerleyen dönemlerde etkili olan düşünürler, Platon ve Aristoteles olmuştur. Bu sebeple çalışmada, bu iki düşünürün kadınların statüsüne ve cinsiyet rollerine ilişkin görüşleri daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

A. Platon (M.Ö. 427-347)

Platon, Atina'da demokrasinin gelişmeye başladığı dönemde aristokrasiyi savunmuş ve bu yönde bir siyasal düzen tasarlamıştır⁵⁰. İdeal *polis* yapısını anlattığı “Devlet” adlı eserinde oligarşiye dayanan bir siyasal düzen ve katı sınıf ayrımına dayanan bir toplumsal düzen öngörmektedir⁵¹. Bu bilgiler çerçevesinde Platon'un kadının siyasal ve toplumsal konumuna ilişkin görüşlerini incelerken öncelikle, onun toplumdaki insanların eşitsiz olduğu düşüncesinden yola çıktığını ve kadınlara yaklaşımında da bu fikrinin etkilerinin olduğunu söylemek gerekir.

İnsanların eşitsizliğine inanan ve buna göre işbölümü⁵² yapılması gerektiğini düşünen Platon, bu düşüncesini onlara inandırmak için bir Fenike

⁴⁸ **Lewinshon**, s. 46.

⁴⁹ **Akalm**, s. 31; Antigone için ayrıca bkz. **Gemalmaz**, Mehmet Semih: Devlet, Birey ve Özgürlük, 3. Baskı, Legal Yay., İstanbul, 2016, s. 48-53.

⁵⁰ **Okandan**, s. 509; **Göze**, s. 20.

⁵¹ **Uygun**, s. 116.

⁵² Platon'a göre toplumun varlık sebebi de bu iş bölümüdür, bkz. **Platon** (çev. Sabahattin Eyüboğlu/M. Ali Cimcoz): Devlet, XXXIV. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017, s. 54-55.

masalı anlatacaklarını söylemektedir. Bu masala göre, toplumun parçası olan insanlar kardeştir; ancak Tanrı önderlerin mayasına altın, yardımcılarının mayasına gümüş, çiftçi ve işçilerin mayasına ise tunç ya da demir katmıştır. Bazen gümüşten altın, altından da gümüş mayalı bir çocuk doğabilir⁵³. Bu eşitsizlik içerisinde Platon, *polis*in sınıfsal yapısını *çalışanlar*, *savaşçılar* ve *yöneticiler* olarak belirler⁵⁴. Özellikle savaşçılar ve yöneticiler için eğitimi çok önemseyen, fizik için beden eğitimi, ruh için müzik eğitimi gerektiğini, yöneticilerin ise ancak filozof kişiler içerisinde belirlenebileceğini söyleyen Platon⁵⁵, tam da tasarladığı bu eşitsizlik üzerine kurulu düzen içerisinde, kadın ve erkek eşitliği fikrine yaklaşmaktadır.

1. Savaşçı ve Yönetici Olabilecek Kadınlar

Platon, kadınların sadece ev işleri ile ilgilenmek zorunda olmadıklarını eğer erkeklerle aynı yaradılıştalarsa ve aynı eğitimi alırlarsa onlarla aynı işleri yapabileceklerini kabul eder. Erkekler için nasıl ki iyi birer savaşçı olmak için müzik ve jimnastik eğitimi gerekiyorsa kadınların da bu iki sanatı öğrenmeleri halinde savaşçı olmalarını ve erkeklerle aynı şartlar altında yaşamalarını mümkün görür. Platon, bu görüşünü çoban köpeklerinden örnek verilen bir diyalogla desteklemektedir:

“... -Çoban köpeklerinin dişileri sürüyü erkekler gibi kollayacak mı, avlanacak mı, her işi ortaklaşa yapacak mı, yoksa yalnız eve mi bakacak? Çocuk bakıp büyütme başka bir işe yaramazlarmış gibi, yalnız ev işleriyle uğraşacaklar da sürüyü kollamak yalnız erkelere mi düşecek? -Her şeyi birlikte yapmalarını isteyeceğiz. Ama kadınların hangi işte zayıf hangi işte kuvvetli olduklarına bakacağız. -Peki ama, aynı şekilde büyütülmemiş ve yetiştirilmemiş iki hayvan aynı işe koşulabilir mi? -Koşulamaz. -Kadınların da erkeklerle aynı işleri yapmalarını istersek, onları da erkekler gibi yetiştirmemiz gerek.(...)”⁵⁶

Bu bağlamda Platon, kadınların savaşta da barışta da devleti koruyabileceklerini, her şeyi elden geldiği kadar bölüşeceklerini söyler ve dişi köpeklerin erkeklerle birlikte ava gittiğini tekrarlayarak bunun tabiatın cinsel kanunlarına uygun olduğunu belirtir⁵⁷. Savaşlarda başarı gösterilmesi halinde bunun ödüllendirilmesi gerektiğini açıklarken de “erkek ve kadın yiğitlerin” el

⁵³ Platon: Devlet, s. 110-11.

⁵⁴ Akad/Vural Dinçkol/Bulut, s. 17.

⁵⁵ Akad/Vural Dinçkol/Bulut, s. 19.

⁵⁶ Platon: Devlet, s. 152-153.

⁵⁷ Platon: Devlet, s. 172

üstünde tutulacağını ve iyi besleneceğini söyleyerek her iki cinsiyete de eşit ödüllendirmeyi uygun görür⁵⁸. Ayrıca Platon, kadınların savaşta ön saflarda yer almadıkları durumlarda dahi sadece varlıklarıyla savaşçıların gücünü arttıracaklarını düşünmektedir⁵⁹.

Daha önce bahsedildiği üzere Platon, farklı yaradılıştaki kişilerin farklı işler yapacaklarını söylemiş ve bunu topluma inandırmak için bir Fenike masalı anlatmıştır. Şimdi geldiğimiz noktada Platon, kadın ve erkeğin aynı işi yapabileceğini söylerken ilk fikri ile çelişkili kalmamak adına, “toplumsal işbölümüne katılmada cinsiyet farkı bir yaradılış farkı mıdır?” sorusuna cevap vermektedir.

Platon'a göre erkek ve kadın cinsi arasında bir işe ya da sanata yatkınlık bağlamında bir fark görülürse o zaman bir yaradılış farkından bahsedilebilecek ve yatkın olan cinse o işi ya da sanatı yapması söylenecektir. Buna karşın kendi ifadeleri ile “aralarındaki ayrılık sadece kadının doğurması, erkeğinse tohum salmasından başka bir şey değilse” o zaman kadın ve erkeğin ayrılığında bahsedilmeyecek, savaşçıların karılarıyla beraber aynı işleri yapmaları beklenecektir⁶⁰.

Platon'un filozofluğa ve dolayısıyla yöneticiliğe ilişkin görüşleri de benzeri yöndedir. Platon, filozofluğu doğruyu görmeyi sevmek olarak tanımlar ve en iyi yönetim şekli olarak gördüğü krallıkta, kralın filozof olması gerektiğini belirtir⁶¹. Bu noktada Platon, kadınların da devlet işlerinde görev alabileceği açıklamasını bir diyalogla ortaya koymaktadır:

“... -Şan, şeref için değil, yalnız halkın iyiliği için, kaçınılmaz bir ödevi yerine getirmek için devletin bekçiliğinde yerlerine geçecek, kendilerine benzer yurttaşlar yetiştirdikten sonra mutlular ülkesine göç edecekler. (...). -Bundan daha güzel devlet adamları can sağlığı, Sokrates! Bir heykeltçi bile daha güzelini yapamaz. - Devlet kadınlarını da unutma Glaukon, dediklerimi yalnız erkekler için dedim sanma. Dilediğimiz yaratılıştaki kadınları da onlara katıyorum. -Erkekle kadın arasında eşitlik ve ortaklığı kabul ettiğimize göre doğru. (...)”⁶²

Filozofların ne zaman devletin başına geçeceklerine ilişkin bir soruyla başlayan bu diyalogdan, kadınların da filozof olabileceği, dolayısıyla devlet

⁵⁸ **Platon:** Devlet, s. 175-176.

⁵⁹ **Platon:** Devlet, s. 179.

⁶⁰ **Platon:** Devlet, s. 156.

⁶¹ Bkz. **Platon:** Devlet, s. 182-185, 311.

⁶² **Platon:** Devlet, s. 264.

işlerinde görev alabilecekleri ve kanaatime göre, filozof kralın bir kadın olabileceği sonucu çıkmaktadır.

Platon'un *Devlet* adlı eserinde yer alan kadına ilişkin görüşlerinin, daha sonra kaleme aldığı *Yasalar* adlı eserinde değişiklik gösterdiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Nitekim Platon *Yasalar'da*, eğitime ilişkin olarak yaptığı açıklamada, erkekler için öngörülen şeylerin aynen kadınlar için de geçerli olduğunu, kadınların erkeklerle aynı şekilde eğitilmesi gerektiğini söylemektedir. Dahası Platon *Yasalar'da*, kadınların da erkekler kadar tüm güçleriyle eşit şekilde aynı çalışmalarını yapmamasını aptalca olarak nitelendirir. Bu konuda Platon, ekonomik bir dayanak da ortaya koyar:

*“Çünkü hemen hemen her kent aynı harcama ve aynı çabayla iki katı yerine yarım varlık gösteriyor; ve kuşkusuz bunun yasa koyucunun hatası olması şaşırtıcı.”*⁶³

2. Kadın ve Çocuk Ortaklığı

Platon'un kadınlara ilişkin görüşlerini açıklarken değinilmesi gereken bir konu da savaşçılar arasında kadın ve çocukların ortak olması fikridir. Buna göre kadınların hiçbiri hiçbir erkekle ayrı oturmayacak, çocukların babalarını babaların da çocuklarını bilmeleri mümkün olmayacaktır. Çocuklar, özel bir kurula bırakılacak ve orada yetiştirilecektir. Burada Platon, kadın ve erkeğin devlet işlerinde ortak olduğu görüşünü tekrarlayarak bahsi geçen kurulda hem kadınların hem de erkeklerin olacağını ayrıca belirtir⁶⁴. Platon, böylece savaşçıların hem kimseyi yabancı gözüyle görmeyeceğini ve çıkar çatışmasına girişmeyeceğini hem de mülk edinmeme kuralına⁶⁵ riayet edilebileceğini düşünür⁶⁶.

Kadınların ortak olması fikri, kadınların metalaştırılması şeklinde değil, onların kendi kimliklerini bulması ve toplumda eşit statüye sahip olarak erkek hâkimiyetinden kurtulması olarak yorumlanabilir. Doktrinde Platon'un tarihin ilk feministi olduğu yönünde de görüşler vardır⁶⁷. Buna karşın

⁶³ Bkz. **Platon** (çev. Candan Şentuna/Saffet Babü): *Yasalar* (I-XII. Kitaplar), 2. Basım, Kabalcı Yay., İstanbul, 1994, s. 268-269.

⁶⁴ **Platon**: *Devlet*, s. 160, 164.

⁶⁵ Platon, *Devlet*'te savaşçılar ve yöneticilerin mülk edinme haklarının olmaması gerektiğini savunur, bkz. **Akad/Vural Dinçkol/Bulut**, s. 19.

⁶⁶ Bkz. **Platon**: *Devlet*, s. 168-169.

⁶⁷ Bkz. **Akad/Vural Dinçkol/Bulut**, s. 20; **Caccia**, Lewis, Jr.: “The Status of Women among the Guardian Class: Feminism in Relation to Plato's Republic”, *Atenea*, Vol.32, No.1-2, 2012, s. 19.

Platon'un bu fikrindeki amaç -neticede kadının özgürleşmesine katkı sağlayacak olsa da- çıkar çatışmalarını ve kişisel kaygıları önleyerek devletin daha güçlü olmasını sağlamaktır⁶⁸.

Başka bir taraftan Platon'un kadın ve çocuk ortaklığına yönelik görüşlerinin *Yasalar* adlı eserinde değiştiği görülmektedir. *Yasalar'da* Platon, herkesin otuz beş yaşına kadar kendisine yakışan ve uygun biriyle evlenmesi gerektiğini söyler. Platon, otuz beş yaşına kadar evlenme gereğine bile uymayanlar için "yabancı gibi evlilik birliğine yanaşmayanlar" ifadesini kullanır ve onlar için her yıl ödenmek üzere bir para cezası öngörür⁶⁹. Platon *Yasalar'da* evliliği, çocuk sahibi olmayı ve aileyi önemsemektedir. Buna karşın çocukların bir kurul tarafından yetiştirilmesi gerektiği görüşünü terk etse de yine de aile ve çocuklara ilişkin devlet kontrolü olması gerektiğini savunmaktadır⁷⁰.

Platon'un evlilik ve aileye ilişkin yaklaşımındaki değişimi, *Devlet* adlı eserindeki totaliter ideal devlet anlayışından yaşlılık dönemi eseri olan *Yasalar'da* uzaklaşarak daha demokratik ve katılımcı bir sistem öngörmeye başlamasının bir yansıması olarak görmek mümkündür⁷¹.

Son olarak belirtmek gerekir ki Platon, kadın ve erkek beraberliklerinin siteye yararlı olması gerektiği fikrini hem *Devlet* hem de *Yasalar* adlı eserlerinde dile getirmekte ve üreme konusuna önem verdiğini ortaya koymaktadır⁷². Nitekim Platon'un ortaya koyduğu ideal devlet düzeninde -gençlik ve yaşlılık dönemi arasında bazı değişiklikler olsa da- her zaman sitenin yararının ön planda tutulması idealinin vurgulandığı görülmektedir.

3. Kadının Erkekten Aşağı Görülmesi

Platon'un bahsedilen düşünceleri bağlamında onun modern anlamda kadın-erkek eşitliği fikrine sahip olduğunu söylemek tam olarak doğru bir sonuç olmayacaktır. Platon öncelikle, diğer kişiler için de yaptığı gibi, kadınları da eğitilmiş olanlar ve olmayanlar olarak ayırır. Eğitim alan kadınları değerli olarak nitelendirir ve ideal devlette mümkün olduğu kadar, değerli kadın ve erkek bulunmasının öneminden bahseder⁷³. Bu arada işçi olacak

⁶⁸ Aynı yönde bkz. Çolakoğlu, Hilal: "Antik Yunan ve Platon'da Cinsiyet Sorunu", Atatürk İletişim Dergisi, S. 9, Temmuz 2015, s. 228.

⁶⁹ Bkz. Platon: *Yasalar*, s. 229-230.

⁷⁰ Bkz. Platon: *Yasalar*, s. 242-243; Akad/Vural Dinçkol/Bulut, s. 22.

⁷¹ Akad/Vural Dinçkol/Bulut, s. 23-24.

⁷² Bkz. Platon: *Devlet*, s. 162, 165; Platon: *Yasalar*, s. 242.

⁷³ Bkz. Platon: *Devlet*, s. 159.

kadınların yaşamlarına ilişkin ve onların konumlarını iyileştirme yönünde herhangi bir açıklama da yapmaz⁷⁴. Dahası Platon zaten bahsettiği bu ideal yapıyı ve sınıfları Atina yurttaşları için tasarlamıştır. Platon, kölelerden ya da meteklerden söz etmemektedir ve köleliği doğal ve meşru görmektedir⁷⁵. Dolayısıyla burada öncelikle; çalışanlar, savaşçılar ve yöneticiler olarak yapılan sınıflandırmanın sadece yurttaşlar içerisinde yapılması ve köle ya da meteklerden bahsedilmemesi nedeniyle başlangıçta bir eşitsizliğin olduğu, sınıflandırma içerisinde ise çalışan kadınlardan bahsedilmemesi nedeniyle de başka bir eşitsizliğin daha söz konusu olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bunların yanı sıra Platon, kadınların erkeklerle aynı işleri yapabileceğini söylemesine karşın kadının erkek kadar olamayacağını diyaloglarının kimi noktalarında belirtir ve bazı açıklamalarında da kadını zayıf ve güçsüz görür⁷⁶. Söz konusu diyaloglara şu örnekler verilebilir:

“... -Demek ki devlet yönetiminde kadının kadın olduğu için, erkeğin de erkek olduğu için daha iyi yapacağı iş yoktur. Yaradılıştan her iki cinste de aynı güçler vardır. Kadın da erkek gibi bütün işleri görebilir. Ne var ki, kadın hiçbir işte erkek kadar olamaz. (...). -Demek ki kadının yaradılışı erkeğinki gibi devlet bekçiliğine elverişlidir. Yalnız bu yaradılış kadında zayıf erkekte kuvvetlidir.”⁷⁷

“... -Ağlayıp sızlamaları ünlü kahramanlara değil, hem bayağı kadınlara ve aşağılık erkeklere bırakmalıyız.”⁷⁸

“... -Ama kendi başımıza bir felaket gelince bunun tam tersini yaparız, onu da bilirsin. Bağrımıza taş basar susarız; erkek adama böyle yaraşırız deriz; şiirde beğendiğimiz ağlaşmaları kadınlara bırakırız.”⁷⁹

Platon'un kadınlara yönelik yaklaşımında dikkat çekici bir fikir de demokrasi eleştirisi içerisinde yer almaktadır. Platon, demokrasinin zorbalığı doğuracağı yönündeki fikrini açıklarken öncelikle demokrasinin değişmesinin ve zorbalığa dönüşmesinin nedeninin başka değerlerin küçümsenerek

⁷⁴ **Boyacı**, Nihal Petek: “Platon’da Kadın Sorunu Üzerine Bir Tartışma”, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, S. 18, 2014 Güz, s. 209.

⁷⁵ **Uygun**, s. 122.

⁷⁶ Platon’un kadınların eğitime önem verilmesini istemesindeki nedenlerden biri de esasen budur. Kadının aşağı olan durumunu iyileştirmek için onu eğitmek gerekir, bkz. **Mckeen**, Catherine: “Why Women Must Guard and Rule in Plato’s Kallipolis”, Pacific Philosophical Quarterly, Vol.87, 2006, s. 529-537.

⁷⁷ **Platon**: Devlet, s. 157-158.

⁷⁸ **Platon**: Devlet, s. 77.

⁷⁹ **Platon**: Devlet, s. 350.

özgürlük isteğinin ön plana alınması olduğunu söyler. Özgürlük düzenini içerisindeki en aşırı tarafı ise satın alınmış erkek ve kadın kölelerin, kendilerini satın alanlar kadar özgür olması olarak görür ve ardından bu düzende, kadınlarla erkekler arasındaki eşitliğin de bir hayli ileri gideceği uyarısında bulunur.⁸⁰

Platon'un yaşadığı dönemin koşullarına göre toplumsal ve siyasal hayatta daha fazla var olan ve erkeklerle eşit işler yapabilen kadınların olduğu bir devlet düzenini tasarlamışken bu açıklamayı yapması şaşırtıcı olabilir; ancak Platon aristokrasiyi savunmaktadır ve demokrasi muhalifidir. Dolayısıyla Platon bu amaç doğrultusunda, dönemin kadına yaklaşımına uygun bir uyarıda bulunarak kendi ideal devlet düzeninin kabul görmesini hedeflemiş olabilir. Ayrıca daha önce bahsedildiği üzere, zaten Platon'un kadın ve erkek eşitliği konusundaki görüşleri dönemine göre ileri olsa da modern anlamda bir eşitlik fikri olarak kabul edilecek düzeyde değildir.

Platon, kadınların erkeklerden daha aşağı olduğu yönündeki görüşlerini *Yasalar* adlı eserinde de değiştirmemekte ve hatta tekrarlamaktadır. Kadınlar için toplu yemeklerden bahsettiği ve aslında kadınlar için de toplu yemeklerin olması gerektiğini savunduğu diyalogunda şöyle söylemektedir:

*"...erkeklerin toplu yemek töresi, dediğim gibi Tanrısal bir zorunlulukla güzel ve alışmadık biçimde konmuş; buna karşılık kadınlara ilişkin töre hiç de doğru olmayan bir biçimde yasa dışında bırakılmış ve onlar için toplu yemek töresi söz konusu olmamış; ama biz insanların bu öteki cinsi, zayıf oldukları için yaratılıştan gizemliliğe eğilimli, çok daha içten pazarlıklı olan kadınlar, çekidüzen verilmesi zor diye yasa koyucunun bir yana bırakması sonucunda savsanmıştır. (...) Nitekim kadınlarla ilgili yasal düzenlemeyi savsamak, görüldüğü gibi, toplumun yarısını savsamak değildir, kadın ruhu erdem bakımından erkeklerden ne kadar aşağı ise, o kadar önemlidir, hatta iki kat önemlidir.(...)"*⁸¹

B. Aristoteles (M.Ö. 384-322)

Aristoteles, Platon'un *Akademia'sına* katılmış ve onun öğrencisi olmuştur. Devlet düzenine ilişkin temel siyasal görüşlerini, *Politika* adlı eserinde açıklayan Aristoteles, hocası Platon'dan etkilenmiş olsa da yaşadığı dönem gereği daha çok *polis*in çöküşünü önleme ve ideal düzen olarak gördüğü bu yapıyı kurtarma amacını edinmiştir. Nitekim Aristoteles'in yaşadığı dönemde *polis* düzeni, Makedonya Krallığı'nın saldırıları karşısında çöküş

⁸⁰ Platon: Devlet, s. 292-293.

⁸¹ Platon: Yasalar, s. 239.

dönemine girmiştir⁸². Aristoteles, gözlem, deney ve araştırmaya dayanan yöntemi ile gerçek yönetim biçimleri üzerinde durmuş ve bu yönetim biçimlerinin devam etmesine ya da yıkılmasına neden olabilecek unsurları ortaya koymaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra kendisine göre, ideal bir devlet modeli olabilecek yönetim şeklini de ortaya koymuştur⁸³. *Polisin* çöküşü karşısında çözüm yolları ortaya koymaya çalışan Aristoteles'in, *polis*in var olan yapısını koruma çabasının, kadınların statüsüne ilişkin görüşlerine de yansıdığı ve dolayısıyla açıkça etkilendiği hocası Platon'la -bir takım başka konularda olduğu gibi- bu konuda fikir ayrılığına düştüğü görülmektedir.

1. Kadın ve Erkek Eşitsizliği Savunusu

Aristoteles toplumun ailelerden meydana geldiğini, tüm devletlerin ailelerden oluştuğunu söylemektedir⁸⁴. Aristoteles, aile içerisinde ataerkilliğin doğal olduğu yönündeki savını ise bunun geçmişte de var olduğunu söyleyip *Homeros'a* atıf yaparak açıklamaktadır. Bununla beraber Aristoteles, erkek zekâsının kadınsı orana üstün olduğunu savunmakta ve ardından kadın ile köle arasında bir karşılaştırmaya gitmektedir. Buna göre, kişiler arasında eşitsizlik doğaldır ve erkek, kadından ve köleden üstündür. Nitekim ilk aile de erkeklerin kendilerinden daha aşağı seviyede olan kadın ve kölelerle birleştirilmesinden meydana gelmiştir. Köle ve kadın arasındaki ayrım da doğal olarak gelişmiştir⁸⁵.

Kadınlar, kölelerden farklı olarak sadece bir araç değillerdir. Kadınlar, erkeklerin tamamlayıcısıdır⁸⁶. Bu konuda ayrıca açıklık getirmek gerekir ki Aristoteles, köle kadın ve köle erkek arasında bir ayrıma gitmemektedir. Yalnız özgür kadın ve köle kadın arasında farklılık bulunmaktadır. Bu fark ise kamusal alana ilişkin değildir, zira kadının özgür olması durumunda dahi kamusal alanda yeri yoktur; ancak özgür kadın, özel alanda köle kadına göre farklı bir konuma sahiptir. Buna göre özgür kadın, *poliste* yurttaş olacak çocukları dünyaya getirir, ev hayatının devamlılığını sağlar ve kocasına karılık görevlerini yerine getirir. Köle kadın ise yalnızca efendisine hizmet eder ve basit beden gücü gerektiren işleri yerine getirir. Zaten Aristoteles köle ve

⁸² Bkz. Akad/Vural Dinçkol/Bulut, s. 24; Göze, s. 41.

⁸³ Ağaoğulları, Mehmet Ali: Kent Devletinden İmparatorluğa, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 311-313.

⁸⁴ Aristoteles (çev. Mete Tunçay): Politika, 19. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 103,137.

⁸⁵ Aristoteles, s. 10-11.

⁸⁶ Tannenbaum, Donald G/Schultz, David (çev. Fatih Demirci): Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri, 9. Baskı, Adres Yay., Ankara, 2010, s. 79.

kadını baştan ayırmakla köleye bir cinsiyet atfetmediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla kadından bahsettiği konularda özgür kadınlardan söz ettiği anlaşılmaktadır⁸⁷. Bu tespit doğrultusunda, Aristoteles'in köle ve kadın ayrımına ilişkin düşünceleri daha rahat anlaşılabilir.

Aristoteles'e göre, ruhun düşünme yetisi kölede hiç yokken kadında vardır ama işlemez. Kadın ve köle eşit görülmesi de erkek doğası gereği kadını da yönetmelidir. Nitekim erkek zihin olarak kadından üstün kabul edilir. Erkeğin kadını yönetmesi doğal ve olması gerektir. Aristoteles bunu, kadın için de yararlı görmektedir; çünkü kadın zihin olarak aşağıdır ve yönetilmek onun için doğru olanıdır. Başka bir taraftan erkek, erdem bakımından da kadından farklı ve üstündür. Aristoteles, kocanın karısı üzerindeki yönetimini, bir devlet adamının gibi siyasal bir yönetim olarak niteler. Erkeğin yönetmeye kadından daha yetenekli olduğunu söyler ve erkek ile kadın arasındaki üstünlük-aşağılık ilişkisinin sürekliliğini vurgular⁸⁸. Sözü edilen düşünceleriyle paralel olarak Aristoteles, *Politika'da* yer yer kadın ve çocuk denetçiliğinden bahsetmekte ve kendi ifadesi ile “*en aşırı demokraside*” kadınların denetimsiz kalacağı tespitinde bulunmaktadır⁸⁹.

Aristoteles, *Politika'da* evlilik ve eğitim konusunu etraflıca ele almaktadır. Aristoteles, evliliklerde çocuk yapma yaşının önemini vurgular, erkeklerde üst sınırı yetmiş, kadınlarda ise elli olarak görür. Evlenmek için ise kadınlar için en uygun yaşı on sekiz, erkekler de ise otuz yedi civarı olarak belirtir. Aristoteles'e göre bu konunun yasa koyucu tarafından ele alınması gerekir⁹⁰. Aristoteles, evlilik ve doğum yaşını, özellikle gençlerin eğitimi için önemli bulmakta ve evliliğe ilişkin yaptığı açıklamaların ardından eğitime ilişkin görüşlerini açıklamaktadır. Bu değerlendirmeleri sırasında Aristoteles, sık sık “*oğulların eğitimi*” vurgusu yapmakta ve anlaşıldığı üzere kadınları “*ulusal bir mesele*” olarak gördüğü eğitim konusunun dışında tutmaktadır⁹¹. Aristoteles, kadına devlet işlerinde hiçbir rol vermediğinden zaten kadınların eğitim almasının pratik bir faydası da olmayacaktır⁹². Bu bağlamda düşünüldüğünde eğitimsizlik ve kamusal, siyasal alanda yer alamama tamlamasında Aristoteles kendi içinde tutarlı düşünceler ortaya koymaktadır.

⁸⁷ Bkz. Demir, s. 48-49.

⁸⁸ Aristoteles, s. 17, 32-35, 97.

⁸⁹ Aristoteles, s. 165-166, 227, 237.

⁹⁰ Aristoteles, s. 278-279.

⁹¹ Aristoteles, s. 284-302.

⁹² Modrak, Deborah K.: “Philosophy and Women in Antiquity”, Rice Institute Pamphlet – Rice University Studies, Vol.64, No.1, Rice University, 1978, s. 8.

2. Platon'dan Farkı Üzerine Bir Değerlendirme

Aristoteles'in Platon'un kadınların statüsüne ilişkin görüşleri konusundaki farklı yaklaşımını ve bu yaklaşımın gerekçelerini ortaya koymadan önce belirtmek gerekir ki Aristoteles, Platon'un yaptığı gibi kadınların devletteki rolünü etraflıca ele almamaktadır. *Politika'da*, bu konu ancak yer yer açıklama bulur. Aristoteles'in kadının devletteki rolünü derinlemesine incelememesi olağandır, nitekim vardığı sonuçta kadınlar, zekâ ve ahlak bakımından aşağı, babalarının ya da kocalarının denetimi altında olması gereken ve dolayısıyla iyi yönetilen bir devlette yeri olmaması gereken varlıklardır⁹³. Aristoteles'in bu anlayışı onu, hocası Platon'un kadınların kamusal hayata katılmasına ilişkin görüşlerine cevap vermeye ve aynı zamanda Platon'un etkilendiği Sparta yönetimini de aynı doğrultuda eleştirmeye yönlendirmiştir.

Aristoteles, *Politika'da* öncelikle, Platon'un hayvanlara benzetme yaparak kadın ve erkeğin aynı işleri yapabileceği fikrine, açıkça karşı çıkar ve erkeklerin ev işi yapmayacağını söyler. Ona göre erkek ve kadının evdeki ödevleri farklıdır. Erkeğin ödevi kazanmak, kadının ödevi ise tutmaktır⁹⁴. Bunun yanı sıra Aristoteles, Platon'un kadın ve çocuk ortaklığı fikrine de karşı çıkmakta ve hepsi aynı türden olan insanlarla bir devlet kurulamayacağını söylemektedir⁹⁵. Aristoteles, aileyi doğal bir kurum olarak görür ve ona göre kadın ve çocukların ortak olması, çocuklara önem verilmemesine, akrabalık ilişkilerinin yok olmasına ve neticede, devletin varlığının devamı için özellikle gerekli gördüğü yöneticiler arasındaki dostluk bağının ve dayanışma duygusunun zayıflamasına yol açar⁹⁶. Başka bir taraftan Platon'un kadın ve çocuk ortaklığı fikri, *Yasalar'da* değişime uğramış olsa da yine de Aristoteles, Platon'un buradaki fikirlerini de gerçekçi bulmamaktadır. Aristoteles, kadınların ortak sofralarda oturması düşüncesini de eleştirir ve ayrıca silah taşıyanların sayısının artacağını, bunun doğru olmadığını öne sürer⁹⁷.

Aristoteles, Platon'u eleştirdiği gibi onun iyi bir yönetim olarak gördüğü Sparta'yı da aynı yönde eleştirmektedir. Kendi ifadesi ile "*Sparta'da kadınlara tanınan başıboşluk*" hem anayasaya hem de şehrin mutluluğuna zarar verecektir. Aristoteles'e göre kadınların Sparta'daki konumu yanlıştır

⁹³ Modrak, s. 5.

⁹⁴ Aristoteles, s. 50.

⁹⁵ Aristoteles, s. 40.

⁹⁶ Ağaoğulları, s. 349.

⁹⁷ Aristoteles, s. 52.

ve söz konusu durum, para düşkünlüğüne sebep olur. Bunun nedeni ise Sparta'da kadınların "başboşluğu" sebebiyle her türlü lüksü tatması ve erkeklerin kadınların buyruğı altına girerek zenginliğe büyük önem vermesidir. Ayrıca Aristoteles, bu konuda çeyizlere ilişkin yeterli düzenleme yapılmamış olmasını da eleştirir⁹⁸.

Görüldüğü üzere Aristoteles, kadının statüsüne ilişkin görüşlerinde, hocası Platon'un örnek gösterdiği Sparta'yı genellikle eleştirmekte ve Platon'un kadınlara ilişkin görüşleri ile açıkça ters düşmektedir. Bu noktada, söz konusu farklılığın nedenleri üzerinde düşünmek gerekecektir.

Platon ve Aristoteles'in kadının statüsüne ilişkin görüş farklılıklarının, doğrudan cinsiyet anlayışlarındaki farklılıktan kaynaklandığını söylemek pek de gerçekçi görünmemektedir. Nitekim Platon da Aristoteles de kadının, erkekten aşağı olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla bu farklılığın temel kaynağının, Platon ve Aristoteles'in kadın cinsine ilişkin görüşlerinin farklılığı değil; devlet yapısına ilişkin görüşlerinin farklılığı olduğu söylenebilir. Platon, kişilerin iyiliğinin ancak tüm devletin iyiliğinin sağlanması ile mümkün olacağını söylerken Aristoteles aksine kişisel iyiliğin sağlanması ile tüm devletin iyi olabileceğini savunmaktadır. Aristoteles'in sorusu, cinsiyet ayırımına gidilmemesinin bireysel fayda sağlayıp sağlayamayacağıdır. Bu soruyla yola çıkan Aristoteles, kadınların siyasal katılımının onlara hiçbir fayda sağlayamayacağı sonucuna varır; çünkü onun kadında gördüğü erdem bu tür faaliyetlerle geliştirilebilecek düzeyde değildir. Böylece Aristoteles, daha yüksek bir erdem ve mutluluk kapasitesine sahip olarak nitelendirdiği erkeklerin devlet işlerinde tekel olmalarını meşrulaştırmaktadır. Platon'un ideal devletinde ise devlet üyelerinin cinsiyetlerinden de bağımsız olarak, yeteneklerine göre devlet işlerinde yer alması esastır. Böylece, devletin erdemli ve mutlu olması sağlanır. Devletin erdemli ve mutlu olması, bireyin mutluluğunun da garantisidir. Bu yolla Platon, aslında kendisinde de var olan kadına karşı önyargılı fikirleri aşan bir sonuca ulaşmıştır⁹⁹. Aristoteles ise polis devamını ve mutluluğunu sağlama amacıyla ve kadının kamusal alana dâhil olmasında hiçbir yarar görmemekte, dolayısıyla fikirlerinde bu yönde bir gelişime yer vermemektedir.

Platon, *polis* devamının tehlikede olduğunun farkında ise de henüz güçlü bir *polis* idealinden vazgeçmek gerekmemektedir. Bu sebeple Platon'un ideal *polis* için radikal çözümler getirdiği ve bunun gerçekleşmesini beklediği söylenebilir. Ancak Aristoteles'in yaşadığı dönemde *polis*,

⁹⁸ Aristoteles, s. 67-68.

⁹⁹ Modrak, s. 8-9.

çöküntü içerisinde. Dolayısıyla Aristoteles, *polis*i ayakta tutmaya yarayacak ılımlı reformlar önermiştir¹⁰⁰. Bu sebeple kadının siyasal statüsüne ilişkin olarak Platon'un fikirlerinde dönemin koşullarına nazaran radikal çözümler görülürken Aristoteles'in olanı meşrulaştırmaya çalışması, onların *polis*in siyasal düzenine olan genel yaklaşımları ile örtüşmektedir.

III. SONUÇ YERİNE

Platon ve Aristoteles'in *polis* için önerdikleri ideal yönetim şekli ve siyaset felsefeleri, *polis*in çöküşünün önüne geçememiştir. M.Ö. 5. yüzyılda başlayan Makedon istilaları, bu çöküş sürecini hazırlamış ve yeni yönetim modelleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Makedon hâkimiyetinin kurulduğu bu dönem, Yunanistan'ın klasik çağını sonlandırmış ve Helenistik dönem başlamıştır¹⁰¹.

Değişen yönetim şeklinde ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yeni siyasal düşüncelerde, kadının statüsünün klasik çağdan farklılaşarak ele alındığı görülmektedir. Nitekim yönetim anlayışı ile beraber toplumsal yapı, bireyi algılama şekli ve kamusal meselelere olan ilgi de farklılaşmıştır ve bu da dolayısıyla kadının kamusal yaşamını ve kadına olan yaklaşımı değişikliğe uğratmaktadır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki henüz *polis*in çöküşü sürecinde kadının statüsüne ilişkin olarak görece bir düzelmeye vardır. Yoğunlaşan savaşlar neticesinde erkeklerin uzun süre cephelerde bulunması, kadınların serbest kalmasını kolaylaştırmıştır. Savaşlar sonunda bu durum tepki çekmiş olsa da *polis*in çöküş sürecinde kadınların statüsünün iyileştiği kabul edilmektedir¹⁰². Bunun yanı sıra, *polis*in çöküş döneminin, onun eşitsizlikçi düzeninden kaçış fikrinin gelişmesine zemin hazırladığı söylenebilir. Kadının statüsüne ilişkin olarak bu durum öncelikle, *kynik* felsefe anlayışında kendisini göstermektedir.

Kynik felsefe okulunun kurucusu *Antisthenes*, Aristoteles'e cevap niteliğinde bir fikirle erdem, kadın ve erkek için aynı olduğu görüşünü savunmaktadır. Efendi-köle, zengin-fakir ayrımına karşı oluşu ile bilinen *kynik* felsefeci *Diogenes*'in de kadın ve erkek eşitsizliğinin karşısında olduğu anlaşılmaktadır. *Diogenes*, kadın ve çocukların ortaklığını savunmakta, evlilik kurumuna karşı çıkmakta ve ayrıca insanların evrensel eşitliğini savunmak-

¹⁰⁰ Ağaoğulları, s. 387.

¹⁰¹ Akad/Vural Dinçkol/Bulut, s. 31.

¹⁰² Şenel, s. 492.

tadır¹⁰³. Bunun yanı sıra bazı kadınların, *kynik* felsefe okullarına dâhil oldukları da görülmektedir¹⁰⁴.

Kadının statüsündeki iyileşmenin özellikle ivme kazanması ise Helenistik dönemde gerçekleşmiştir. Bu dönemde kadınlar, resmi okullara gidebilmiş, ayrıca felsefe okullarına katılıp entelektüel hayata dâhil olabilmişlerdir; ancak bu düzelme tam anlamıyla genele yayılmış şekilde olmayıp üst sınıflara mensup kadınlar için geçerli olacak düzeyde kalmıştır¹⁰⁵.

Üst sınıftan kadınların statülerine ilişkin olarak düzelmenin olduğu ise özellikle Makedon Krallığı içerisinde görünür hâle gelmiştir. Kraliyette yer alan kadınların güçlü oldukları ve maddi kaynaklara sahip olabildikleri, kraliyet mensubu olmayan üst sınıf kadınlar için de ayrıcalıklar oluşturulduğu ve yine bu kadınların da maddi güç elde edebildikleri yönünde veriler vardır. Ayrıca bu dönemde kadınların eğitim almaya başlaması ile beraber kadın şairlere, mimarlara, ressamalara rastlamak mümkün hâle gelmiştir. Aynı zamanda üst sınıflara mensup olmayan kadınların da sözü edilen süreç içerisinde daha serbest hareket ettikleri söylenmektedir. Bu durum, özellikle evlilik kurumuna ilişkin olarak kadınların daha dikkate değer hâle gelmesi ile desteklenmektedir¹⁰⁶.

Başka bir taraftan *polisin* bağımsızlığını yitirmesi, *polise* özgülenmiş olan kurumların, değer yargılarının ve hayat felsefelerinin anlamsızlaşmasına neden olmuştur. Yunan toplumu bir kimlik kaybı yaşamıştır. Bunun neticesinde ise daha önce son derece önemli olan siyaset ve kamusal hayat önemini yitirmiştir. Yurttaşlık bağlarından yoksun kalan Yunanlar için artık birey olarak hayata dâhil olma gereği ortaya çıkmış ve bu yönde yeni felsefe anlayışları ile ahlaksal dayanaklar geliştirilmiştir¹⁰⁷.

Kadının statüsüne ilişkin olarak bu dönemde gelişen değişimin, söz konusu bilgiler doğrultusunda okunması gerekir. Zira burada görülen klasik çağda var olan kadın ve erkek arasındaki derin ayrımın silikleştiği; ancak çalışma kapsamında özellikle incelenen kamusal alandaki varlığın kadın ya da erkek, herkes için önemsizleştirildiğidir. Buna karşın yine de Helenistik

¹⁰³ Şenel, s. 499, 501.

¹⁰⁴ Doran, Timothy: "Women in the Hellenistic World: Issues, Evidence and Conclusions", <https://www.bxscience.edu/ourpages/auto/2011/11/18/55036014/Doran-HellenisticWomen.pdf>, Erişim Tarihi: 21.5.2021, s. 4.

¹⁰⁵ Şenel, s. 492.

¹⁰⁶ Doran, s. 1-3.

¹⁰⁷ Ağaoğulları, s. 389.

dönem felsefe okullarında kadının statüsüne ilişkin olarak *polistekine* nazaran ilerleme kaydetmiş fikirlere rastlandığını söylemek mümkündür ve kadının “görünür” hâle gelmesi bakımından bu durum dikkate değerdir.

Helenistik dönemde ortaya çıkan ve etkin olan iki felsefe okulu, *Epikurosçu Okul* ve *Stoa Okulu*'dur. Bu iki okulun da ana amacı aynıdır: “bireyin mutluluğu”. Hem *Epikurosçular* hem de *Stoacılar*, bireyin mutluluğunun toplumsal koşullardan ve siyasal yaşamdan bağımsız olduğunu ve hatta bireyin mutluluğunun sağlanabilmesi için toplumsal olaylardan uzak kalınması gerektiğini savunmuşlar, felsefeye bilgece yaşamayı sağlamaya yönelik pratik bir nitelik yüklemişlerdir. Aynı amaca yönelen bu iki okulun, amaçlarına ulaşmak için ise farklı yollar önerdikleri görülmektedir. *Epikurosçular*, bilgece bir yaşamın sağlanmasını bireycilikle temellendirirken *Stoacılar*, evrenselci bir yaklaşımı kabul etmiştir¹⁰⁸. Neticede bireyi ve bireyin mutluluğunu önemseyen Helenistik dönemin bu iki önemli düşünce okulu, klasik çağın *polise* bağlı yurttaş anlayışından farklı bir yol çizmiştir ve bu da cinsiyet ayrımı ve kadının statüsü konusunda farklı fikirlerin gelişmesine neden olmuştur.

Epikurosçulara göre bilge olan kişiler, birbirlerine eşittir. Kişiler arasında servet, asalet, özgürlük ya da vatandaşlık durumuna bakılmayacağı gibi cinsiyet ayrımına da gidilmemelidir. *Epikurosçu Okul*'un kurucusu olan *Epikuros*, cinsiyet eşitliği yanlısıdır. *Epikuros*'un kadınların da içerisinde yer aldığı sofralarda yemek yediği bilinmektedir¹⁰⁹. Yine de burada tam bir eşitlik anlayışından bahsetmek mümkün değildir. Nitekim en derin ayırım, bilge ve bilge olmayanlar arasında yapılmakta ve bir eşitsizlik fikri tekrar ortaya çıkmaktadır; fakat bu eşitsizlik anlayışı içerisinde dönemin diğer eşitsizlik unsurlarına karşı gelinmektedir. Kabul edilmeyen eşitsizlik hâllerine kadın ve erkek arasında görülen ayırım da dâhildir¹¹⁰.

Helenistik dönem felsefesinde *Stoacılar* ise *kosmopolis* fikrini savunarak dünya devletinden ve dünya devleti yurttaşlığından bahsetmişlerdir. *Stoacılar*, evrensel aklın kurallarını kavramış bilgelerin eşitliğini ve dostluğunu savunmuşlardır. Bu dostluğun hayata dair her şeyi ortak kullanma fikrini kapsadığı söylenmektedir. Sözü edilen dostluk anlayışı ile paralel olacak şekilde *Stoa Okulu*'nun kurucusu olan *Zenon*, çocuklara aynı anne ve baba şefkati gösterileceği ve zina ile kıskançlığın son bulacağı düşüncesiyle özel-

¹⁰⁸ Ağaoğulları, s. 390.

¹⁰⁹ Şenel, s. 516; Doran, s. 3.

¹¹⁰ Şenel, s. 516, 518.

likle bilgiler arasında kadın ve çocuk ortaklığı fikrini savunmuştur. *Zenon*'a göre gerçek yurttaş olacak olan bilgiler topluluğunda kadınlar da vardır¹¹¹.

Stoacıların, kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğe bakışları noktasında, öncelikle belirtilmesi gereken husus ise onların özgürlük ve eşitlik anlayışlarının soyut kalışıdır. *Stoacılar*a göre, örneğin kölelik kurumu bakımından önemli olan özgür ya da köle olarak nitelendirilmiş olmak değildir. Onlar, özgür ya da köle olmanın dış değil, iç koşullara bağlı olduğunu, kendisini duygularından kurtarıp akla uygun davranabilenin özgür, akla uygun davranamayanların ise köle olduğunu söylerler. Bu bakımdan *stoacıların* eşitlik ideali soyut kalmaktadır¹¹². Bununla beraber zaten *stoa* düşüncesi içerisinde her ne kadar kadınların da bilge ve yurttaş olabileceği düşüncesi olsa da doğrudan kadın ve erkek eşitliğine dair fikirlere rastlandığını söylemek de mümkün değildir¹¹³.

Polisin çöküş sürecinde başlayan ve Helenistik dönemde daha belirgin hâle gelen kadının statüsündeki iyileşmenin siyasal alanı kapsadığı ise söylenemez. Kadın ve erkek arasında henüz siyasal eşitlik sağlanması söz konusu değildir. Kadınların özgürleşmesi, daha serbest hareket etmesi bahsedilen iyileşmenin temel dayanaklarıdır. Yoksa kadınların erkeklerle eşit biçimde kamusal görevlerde yer alması ya da oy kullanma hakkına sahip olması gündemde değildir. Günümüzde cinsiyet rolleri daha çok kültürel temellere dayandırılmakta ve söz konusu kültürel yapı nedeniyle gelenekselleşen cinsiyet rollerinin varlığından bahsedilmekteyse de kamusal alanı tüm yönleri ile kapsayan gerçek anlamda bir eşitlik, Helenistik dönemde olduğu gibi sanayileşmemiş olan herhangi bir toplum için de zaten mümkün olamamaktadır¹¹⁴. Buna karşın yine de bireyciliğin ön plana çıkması, kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğe karşı fikirlerin doğması ve kadının daha serbest hareket etmeye başlaması bakımından Helenistik dönem, kadının kamusal alandaki kısmi de olsa varlığının yadsınmadığı ve dolayısıyla kadının statüsünün iyileşme gösterdiği bir süreç olarak değerlendirilebilir.

Polisin çöküş sürecinde kadının statüsündeki değişim ve aynı dönemin siyasal düşüncesinde kadına bakış tarihsel dayanak noktaları ile bir gerçek-

¹¹¹ Şenel, s. 523; Ağaoğulları, s. 432; Obbink, Dirk/Waerdt, Paul A. Vander: "Diogenes of Babylon: The Stoic Sage in the City of Fools", *Greek, Roman and Byzantine Studies*, Cambridge, Vol.32, Iss.4, 1991, s. 361.

¹¹² Bkz. Şenel, s. 524.

¹¹³ Doran, s. 4.

¹¹⁴ Bkz. Doran, s. 4-7; Millett, Kate (çev. Seçkin Selvi): *Cinsel Politika*, Payel Yay., İstanbul, t.y., s. 55.

liği ortaya koymaktadır. Cinsiyet rolleri siyasal sistemlerin kendi dinamiklerinden etkilenmekte ve dönemin siyasal düşünceleri de -her ne kadar farklı görüşler barındırabilseler de- belirli sınırlar dâhilinde gelişim göstermektedir.

Gelenekselleşmiş cinsiyet rolleri günümüzde kadınların insan haklarının tam ve eşit kullanılmasının önündeki önemli engellerden biri olarak görülmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin bir bakış açısı sorunu olduğunu kabul etmek ve geleneksel cinsiyet rollerine bağlı kalma sorununu yadsımamakla beraber yönetim şekillerinin, söz konusu bakış açısına etkisinin olduğu henüz Antik Yunan siyasal düzeni ve siyasal düşüncesi incelenirken ortaya çıkmaktadır. Cinsiyet rollerinin ayrımcı tutumlarla şekillenmesi ve kadınların daha çok özel alana ait görülmesi sorunlarının çözümünde siyasal düzenin, ekonomik yapının ve bunları destekleyen ideolojik tutumların etkisinin olduğu ortadadır ve kadınlar için temel bir engel olan “gelenekselleşmiş” cinsiyet rolleri yalnızca tarihsel bir miras olarak değerlendirilmemelidir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları**, Mehmet Ali: Kent Devletinden İmparatorluğa, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- Akad**, Mehmet/**Vural Dinçkol**, Bihterin/**Bulut**, Nihat: Genel Kamu Hukuku, 13. Basım, Der Yay., İstanbul, 2017.
- Akal**, Cemal Bâli: Siyasi İktidarın Cinsiyeti, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- Akalın**, Ayşegül: “Eski Çağda Grek Kadının Toplumsal Yaşantısı”, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 21, S. 33, 2003, ss. 17-47.
- Akkaya Kia**, Rukiye: “Atina’daki Demokrasiden Orta Çağ’a Kadının Dünyası ve Kadın Filozoflar”, İÜHFİM, C. LXXIII, S. 1, 2015, ss. 7-20.
- Aristoteles** (çev. Mete Tunçay): Politika, 19. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017.
- Bendason**, Ney (çev. Şirin Tekeli): Başlangıcından Günümüze Kadın Hakları, İletişim Yay., t.y.
- Blundell**, Sue: Women in Ancient Greece, British Museum Press, 1999.
- Boyacı**, Nihal Petek: “Platon’da Kadın Sorunu Üzerine Bir Tartışma”, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, S. 18, 2014 Güz, ss. 205-230.
- Caccia**, Lewis, Jr.: “The Status of Women among the Guardian Class: Feminism in Relation to Plato’s Republic”, Atenea, Vol.32, No.1-2, 2012, ss. 19-31.
- Cantarella**, Eva: “Gender, Sexuality and Law”, The Cambridge Companion to Ancient Greek Law, Ed. Michael Gagarin/David Cohen, Cambridge University Press, 2005, ss. 236-253.
- Çolakoğlu**, Hilal: “Antik Yunan ve Platon’da Cinsiyet Sorunu”, Atatürk İletişim Dergisi, S. 9, Temmuz 2015, ss. 223-229.
- Dahl**, Robert A. (çev. Betül Kadioğlu): Demokrasi Üzerine, 5. Baskı, Phoenix Yay., Ankara, 2019.
- Demir**, Nazlı Hilal: Feminist Perspektiften Düşünce Tarihinin Köşe Taşları ve İdeal Bir Hukuk Arayışı, On İki Levha Yay., İstanbul, 2017.
- Doran**, Timothy: “Women in the Hellenistic World: Issues, Evidence and Conclusions”, <https://www.bxscience.edu/ourpages/auto/2011/11/18/55036014/Doran-HellenisticWomen.pdf>, Erişim Tarihi: 21.5.2021, ss. 1-7.
- Gemalmaz**, Mehmet Semih: Devlet, Birey ve Özgürlük, 3. Baskı, Legal Yay., İstanbul, 2016.

- Göze**, Ayferi: Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, 12. Bası, Beta Yay., İstanbul, 2009.
- Hanisch**, Carol (çev. A. Nazar Erişkin/Halil Duranay): Kişisel Olan Politikadır: “Radikal Feminizm Üzerine”, Kult Yay., 2013.
- Katz**, Marilyn: “Ideology and the “Status of Women” in Ancient Greece”, History and Theory, Vol.31, No.4, Wiley for Wesleyan University, 1992, ss. 70-97.
- Lewinshon**, Richard (çev. Ender Gürol): Cinsi Adetler Tarihi, Varlık Yay., İstanbul, 1996.
- Lyttkens**, Carl Hampus: “Reflections on the Origins of the Polis: An Economic Perspective on Institutional Change in Ancient Greece”, Constitutional Political Economy, Vol.17, Iss.1, 2006, ss. 31-48.
- Mckeen**, Catherine: “Why Women Must Guard and Rule in Plato’s Kallipolis”, Pacific Philosophical Quarterly, Vol.87, 2006, ss. 527-548.
- Michel**, Andree (çev. Şirin Tekeli): Feminizm, İletişim Yay., t.y.
- Millett**, Kate (çev. Seçkin Selvi): Cinsel Politika, Payel Yay., İstanbul, t.y.
- Modrak**, Deborah K.: “Philosophy and Women in Antiquity”, Rice Institute Pamphlet – Rice University Studies, Vol.64, No.1, Rice University, 1978, ss. 1-11.
- Nevett**, Lisa C.: House and Society in the Ancient Greek World, Cambridge University Press, 1999.
- Obbink**, Dirk/Waerdt, Paul A. Vander: “Diogenes of Babylon: The Stoic Sage in the City of Fools”, Greek, Roman and Byzantine Studies, Cambridge, Vol.32, Iss.4, 1991, ss. 355-396.
- Okandan**, Recai G: “İlk Çağda Demokratik ve Antidemokratik Görüşler”, İÜHFİM, C. 14, S. 3-4, 1948, ss. 501-520.
- O’Pry**, Kay: “Social and Political Roles of Women in Athens and Sparta”, Saber and Scroll, Vol.1, Iss.2, Art.3, 2012, ss. 7-14.
- Petraki**, Anastasia: “Reflections of Antiquity in the Greek Education of the 20th Century”, Social Change Review, Vol.8, No.1, 2017, ss. 69-82.
- Phillips**, Anne (çev. Alev Türker): Demokrasinin Cinsiyeti, 3. Basım, Metis Yay., İstanbul, 2015.
- Platon** (çev. Sabahattin Eyüboğlu/M. Ali Cimcoz): Devlet, XXXIV. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017.
- Platon** (çev. Candan Şentuna/Saffet Babü): Yasalar (I-XII. Kitaplar), 2. Basım, Kabcacı Yay., İstanbul, 1994.

- Plutarkhos** (çev. S. Eyüboğlu/V. Günal): Lykurgos'un Hayatı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2002.
- Pritchard, D. M.:** "The Position of Attic Women in Democratic Athens", Greece and Rome, Vol.61, No.2, 2014, ss. 1-18.
- Şenel, Alâeddin:** Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., No.307, Ankara, 1970.
- Tannenbaum, Donald G./Schultz, David** (çev. Fatih Demirci): Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri, 9. Baskı, Adres Yay., Ankara, 2010.
- Tremblay, Manon:** "Democracy, Representation, and Women: A Comparative Analysis", Democratization, Vol.14, No.4, 2007, ss. 533-553.
- Uygun, Oktay:** Devlet Teorisi, On İki Levha Yay., İstanbul, Eylül 2014.
- Von Aster, Ernst** (çev. Vural Okur): İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi, 3. Baskı, İm Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Whiteley, Rebekah:** Courtesans and Kings: Ancient Greek Perspectives on the Hetairai, (Unpublished master's thesis), University of Calgary, Calgary, 2000.
- Yılmazcan, Defne:** Antik Yunan'da Toplumsal Cinsiyetin İnşası, Akademisyen Kitabevi, Çankırı, 2020.
- Yükselbaba, Ülker:** "Kadın ve Kamusal Alan: Kadının, Kadın Olarak Var Olma Mücadelesi", Kadın, Kamusal Alan ve Hukuk, Ed. Ülker Yükselbaba, Tekin Yay., İstanbul, 2017, ss. 1-46.
- Zabunoğlu, Yahya Kâzım/Mumcuoğlu, Maksut/Saygılı, Abdurrahman/Zabunoğlu, Hamdi Gökçe:** Devletin Genel Kuramı Dersleri Cilt-1, Yetkin Yay., Ankara, 2021.

